

משילות חמאס ברצועת עזה

בנדטה ברטי וענת קורץ

השינוי המהותי שהתחולל ברצועת עזה בעשור האחרון הוא עלייתו של חמאס לשלטון והשליטה הפוליטית, החברתית והצבאית שהארגון ריכז בידי באזור. נכון לשלהי שנת 2017 משילות חמאס בעזה אינה יציבה, אך הארגון עדיין נהנה מסמכות ללא עוררין. משום כך, כל הצעה למדיניות ארוכת טווח ביחס לעזה תהיה חייבת להביא מציאות זו בחשבון, ולשקול את מאזן הכוחות המורכב בין חמאס לשאר הפלגים הפוליטיים והכוחות האזרחיים הפועלים ברצועה, וכן את המרחב הפוליטי הפלסטיני בכללו. באופן דומה, על מנת להעריך את התפקיד שממלא חמאס בעזה כיום וימלא בעתיד, יש כורח לנתח ולהבין את הדינמיקה הפנימית בחמאס עצמו, ובכלל זאת את האיזון בין הזרוע המדינית של הארגון לבין זו הצבאית.

הדרך לשלטון: 2005 – 2007

בעשורים שחלפו מאז האנתיפאדה הראשונה, לאחר שהתבסס כזרוע הצבאית של ארגון 'האחים המוסלמים' בעזה, התפתח חמאס בהדרגה לארגון מורכב הפועל במישור הצבאי, החברתי והפוליטי. הארגון החליט לפנות לדרך של על מעורבות ישירה בפוליטיקה הפלסטינית הרשמית בשנת 2004 לאחר מותו של יאסר ערפאת. הנהגת חמאס זיהתה הזדמנות להגביר את כוחו הפוליטי של הארגון בעקבות מות המנהיג ההיסטורי של התנועה הלאומית הפלסטינית, ובשל האכזבה הרווחת בקרב הציבור הפלסטיני הרחב וכן בשורות פת"ח מהתהליך המדיני שהושק עם החתימה על הסכמי אוסלו. כדי לנסות למצות הזדמנות זו החליטה הנהגת חמאס להשתתף בבחירות המקומיות שנערכו בגדה המערבית וברצועת עזה בשנים 2004 ו-2005.¹

ההצלחה האלקטורלית שגרף חמאס בבחירות אלה הביאה את הנהגתו לנטוש את האסטרטגיה של הימנעות מהשתתפות בתהליכי הבחירות הלאומיים, ובעקבות זאת היא השתתפה בבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית שנערכו בינואר 2006. תוצאות הבחירות הוכיחו את תוקפה של האסטרטגיה הפוליטית החדשה של חמאס,

כאשר מפלגת 'השינוי והרפורמה' של הארגון זכתה ב־74 מתוך 132 המושבים הזמינים במועצה המחוקקת, שהעניקו לה את הרוב.² בניגוד למריבות הפנימיות שליוו את קמפיין הבחירות ואת גיוס הבוחרים של פת"ח, הקמפיין של חמאס התאפיין בהיערכות שיטתית ובמשמעת מפלגתית. ואכן, מיומנויות ארגוניות חזקות ומתוככמות נותרו מאפיין מרכזי של חמאס וסיבה עיקרית לשליטתו המתמשכת ברצועה, למרות ריבוי האתגרים הפוליטיים והצבאיים, הקשיים הכלכליים והביקורת הציבורית שעמם מתמודדת הנהגתו.

לאחר הזכייה בבחירות למועצה המחוקקת פנה חמאס לפת"ח בהצעה ובתקווה להקים ממשלת אחדות לאומית, אולם הנהגת פת"ח התקשתה לוותר על העוצמה המוחלטת שממנה נהנתה עד אז, ודחתה את הפנייה. פת"ח סירב בעיקר למסור את השליטה במנגנוני הביטחון של הרשות הפלסטינית לידי ממשלה חדשה בראשות חמאס. בנוסף, פת"ח חלק על המצע של חמאס בכמה תחומים מרכזיים בנושאי מדיניות החוץ, ובכלל זה העובדה שחמאס לא קיבל הסכמים קודמים שנחתמו בין ישראל לאש"ף, ודחה את הדרישות שהוצגו לו על ידי הקוורטט כתנאי להידברות.³ נציגי חמאס הנבחרים בחרו באסמאעיל הנייה כראש הממשלה. בחודש מארס 2006 הוקמה ממשלה עם אנשי חמאס בלבד.⁴

הסכסוך הפוליטי בין חמאס לפת"ח לא נפתר, ובשנה שלאחר מכן התפתחו שני מוקדי כוח מנוגדים בזירה הפוליטית הפלסטינית: בגדה המערבית – הרשות הפלסטינית (הזוכה להכרה בינלאומית רשמית) בהובלת תנועת פת"ח שמושבה ברמאללה, בראשות הנשיא מחמוד עבאס, ומנגד – ממשלה בראשות חמאס ברצועת עזה. לחלוקה זו גם ביטוי גיאוגרפי, כאשר הנשיאות שוכנת בגדה המערבית ואילו הנהגת חמאס מתגוררת ברובה בעזה. מעבר לכך, חלוקה זו גרמה הן בעיות תיאום חמורות והן תחרות חריפה בין שני האזורים הפלסטיניים. כבר בשלב מוקדם של עליית חמאס לשלטון היה ברור כי הבטחתו לקדם "רפורמה ושינוי" עתידה להיתקל באתגר כביר, לנוכח ההתנגדות הפנימית והבינלאומית לשלטונו ולקווי האסטרטגיה שהציג.⁵ כפי שציין בוורלי מילטון־אדוארדס:

הסמכות של חמאס לשלוט הוחלשה מייד, והפיצול הפנימי הגובר של הממשלה אך ערער עוד את מה שהיה ממילא מערכת שלטונית חלשה, במובן של נטיות דמוקרטיות ליברליות ומוסדות הדרושים לממשל יציב. תחת שלטון חמאס הפך ההקשר הפלסטיני בהדרגה לדוגמה לשלטון זמני, המוביל לסכסוך נוסף (פנימי וחיצוני) במקום לשלום.⁶

בהמשך הדרך, לאחר ניסיונות כושלים לקדם פיוס בין המחנות היריבים ולהקים ממשלת אחדות לאומית, הידרדרה היריבות הפוליטית בין שתי המפלגות לעימותים

אלימים. ביוני 2007 הסלימו התנגשויות בין פת"ח לחמאס לעימות צבאי מלא ברצועת עזה. בשלב זה הסתמך חמאס על עליונותו הצבאית כדי להשתלט על הרצועה ולהתבסס בה כשליט היחיד בפועל.

שליטה בעזה: 2007 – 2013

לאחר ההשתלטות על רצועת עזה נעשתה מטרתו האסטרטגית של חמאס מוגדרת ופשוטה מאוד: לשמור על כוחו ועל שליטתו באזור. לשם כך השקיע הארגון מאמצים לשלוט בכל ההיבטים המוסדיים של החיים באזור, תוך התמקדות בביסוס מונופול על השימוש בכוח, התמודדות עם הכלכלה הכושלת ודיכוי מתחרים פוטנציאליים מבית. למעשה, ממשלת חמאס בעזה התפתחה כתמונת ראי לזו שבגדה המערבית: שולבו בה גוף מחוקק שמשכנו ברצועה; קבינט המופקד על תפקידי הניהול ורשות שופטת חדשה.⁷ במקביל התמקד הארגון בהעמקת שליטתו הבירוקרטית ברצועה, ובהדרגה ביסס והבטיח כי המשרדים הראשיים ומוסדות הממשלה, ממשרד החקלאות ועד משרד האוצר, ינוהלו על ידי נאמניו. כך גם ברמת הממשל המקומי בחלקיה השונים של הרצועה.⁸

שינויים אלה יושמו במהירות רבה למדי, בין היתר משום שלאחר השתלטות חמאס על הרצועה קיבלו עובדי הרשות הפלסטינית (בכללם השוטרים) הוראה מהרשות הפלסטינית לא להתייצב לשירות, ולא לשתף פעולה עם ממשלת חמאס החדשה. התוצאה הייתה יצירת ואקום במגזר הציבורי,⁹ ועם הזמן ניצל חמאס את חלל הזה כדי לגייס כוח אדם משורותיו ולהציב את נאמניו בעמדות כוח מרכזיות. הארגון החליף בהצלחה את הדרגים העליונים של המינהל הציבורי, ובתוך כך אפילו צמצם במידה ניכרת את המנגנון הבירוקרטי.¹⁰

בה בעת פיתח חמאס מגזר ביטחוני משלו, המורכב בעיקר מהמשטרה האזורית.¹¹ המגזר הביטחוני החדש היה קטן ומאוחד יותר ממקבילו שבגדה המערבית, והוא נמסר לשליטה אזרחית ישירה באמצעות מפקד משטרה, המדווח ישירות לשר הפנים בממשלת חמאס.¹² לרה"ארגון זה התלוותה הפרדה רשמית בין המגזר הביטחוני, שהופקד על הביטחון ועל אכיפת החוק, לבין פעילי חמאס בזרוע הצבאית – גדודי עז א-דין אל-קסאם – שהתמקדו בהתנגדות חיצונית, כלומר, במאבק בישראל.¹³ חמאס יכול היה כמובן להפעיל את הזרוע הצבאית למשימות ביטחון בעזה, אך באופן רשמי העדיפה ממשלת חמאס את הפרדה בין שני המנגנונים.

בסך הכול הקים חמאס מגזר ציבורי המונה כ-40 אלף עובדים, כאשר למעלה מ-15 אלף מתוכם נמנים עם המגזר הביטחוני.¹⁴ מבנה זה סייע לביסוס שליטתו של הארגון וגם הפך אותו למעסיק השני בגודלו בעזה: אחרי הרשות הפלסטינית, שהמשיכה

לשלם משכורות של למעלה מ-70 אלף עובדי ציבור, ולפני עמותות בינלאומיות ובראשן אונר"א.¹⁵

בנוסף, ושלא במתכוון, פעלו ההגבלות הבינלאומיות שהוטלו על חמאס ועל עזה לחיזוק שליטתו ברצועה. ראשית, האזרח הממוצע בעזה, שהמגבלות שהוחלו על הרצועה דרדרו אותו לסף עוני והוא נזקק לסיוע, נעשה תלוי יותר ויותר בחמאס, בממשלתו ובמערכת הרווחה שהקים הארגון. לאחר ההשתלטות על הרצועה שימר חמאס את תשתית השירותים החברתיים שלו,¹⁶ והשקיע רבות – גם על מנת לבסס את שליטתו – במוסדות המוקדשים לסיוע חברתי.¹⁷ בנוסף להחלשת המגזר הפרטי תרמו ההגבלות על עזה לפריחתה של כלכלת המנהרות שבשליטת חמאס, וכך חיזקו את אחיזתו של הארגון בכלכלת הרצועה. חמאס הרוויח מתכנון הבנייה וההפעלה של יותר מאלף מנהרות הפועלות בין מצרים לעזה,¹⁸ וכן מהפיקוח על מעבר הסחורות בהן ומגביית חלקו בהכנסות.¹⁹ פעילות ההברחות כללה את כל סוגי הסחורות, החל ממצרכים בסיסיים ועד אמצעי לחימה. נכון ל-2009 הוערך כי מרבית הייבוא לרצועה התבצע במנהרות תת-קרקעיות.²⁰ במנהרות הועברו גם כסף וציוד לזרוע הצבאית של חמאס, שהייתה מעורבת מאוד בעסקי ההברחות.²¹ כך, לאורך מספר שנים ובאמצעות שילוב של אמצעים כלכליים, חברתיים, צבאיים ופוליטיים, הטת חמאס את מאזן הכוחות ברצועה לטובתו והפך לשליט יחיד בה.

בעקבות שלושה סבבי לחימה גדולים נגד ישראל (מבצע 'עופרת יצוקה', 2008–2009; 'עמוד ענן', 2012; 'צוק איתן', 2014), שגרמו הרס רב של התשתית האזרחית ברצועה והובילו להידוק ההגבלות שהטילה מצרים על האזור, עולה שאלה לגבי שרידותה של מערכת משילות זו של חמאס – מצבה וסיכוייה.

חמאס בשליטה: 2013–2017

מאז מחצית 2013 מצויים מערכת השליטה והמשטר שהקים חמאס ברצועת עזה לאחר 2007 תחת לחצים כבדים.

השינויים החברתיים-פוליטיים העמוקים שהביאה עמה ההתעוררות הערבית עוררו תחילה תקווה גדולה בשורות חמאס, בפרט לנוכח רוחות השינוי שנשבו מכיוון מצרים השכנה. עלייתה של ממשלת מוחמד מורסי – המזוהה עם תנועת 'האחים המוסלמים' – בישרה פרק חדש ומבורך עבור חמאס, בהשוואה ליחס שזכה לו ממצרים בשנות שלטונו של הנשיא חוסני מובארכ, שהתאפיין בחשדנות ואולי אף באיבה גלויה כלפי חמאס. אולם, עם הדחתה של ממשלת מורסי ביולי 2013 ועליית הסמכות הפוליטית החדשה בקהיר בתמיכת הצבא, הפכו היחסים בין חמאס למצרים מ'מצוינים' ל'הרי אסון' תוך שבועות ספורים בלבד. השלטון החדש במצרים ובראשו איש הצבא עבד אל-פתח א-סיסי אימץ מדיניות מחמירה ביחס לזרימת סחורות ואנשים לרצועה,

ומעבר רפיח הופעל בתנאים מוגבלים ביותר.²² יתרה מכך, למגבלות בגבול התלוותה מערכה צבאית מתמשכת, שנועדה להשמיד את כלכלת המנהרות בין הרצועה למצרים. השפעתה של מדיניות זו על חמאס הייתה חמורה, והארגון ניצב בפני קשיים גוברים לתת מענה לצרכיו התקציביים ולספק סחורות ושירותים נחוצים לאוכלוסיית עזה. הלחץ הפוליטי והפיננסי הגובר דחף את חמאס לנסות לתקן את הקרע בינו לבין פת"ח. באפריל 2014 נחתם הסכם עם אש"ף, שהוביל כעבור חודשיים להקמתה של ממשלת אחדות.²³ הנהגת חמאס הסכימה להקמת ממשלת אחדות שהחברים בה יהיו בעיקר אנשי מקצוע (טכנוקרטיות), וביניהם אף לא נציג אחד של הארגון. הוסכם שממשלה זו תרחיב את שליטתה כך שתכלול גם את רצועת עזה, בעוד חמאס ישמור על שליטתו הביטחונית ברצועה. חמאס קיווה כי הסכם האחדות יספק את הסיוע הכלכלי החיוני לו כל כך, ובכלל זה את תשלום המשכורות לעובדי הציבורי שהעסיק. ואולם, כישלונו בהשגת הרווחה הכלכלית המצופה, וכן העובדה שלא חלה התקרבות פוליטית בין המפלגות היריבות רק הגבירו את המתחים הפוליטיים, הצבאיים והכלכליים בתוך חמאס עצמו – תהליך שבסופו של דבר הביא לסבב עימות נוסף עם ישראל. בחודשים שלאחר הפסקת האש בזירת העימות בין חמאס לישראל, שהושגה באוגוסט 2014, לא הצליחה ממשלת האחדות להתקדם רבות בסוגיות של הרחבת השליטה האפקטיבית של הרשות הפלסטינית ברצועת עזה, מציאת פשרה לרפורמה במגזר הציבורי ברצועה או שינוי הסדרי הביטחון באזור. יתרה מכך, היעדר פעילות מוסדית משותפת בין חמאס לפת"ח – קל וחומר שיתוף פעולה בין המפלגות – בנושאים הקשורים לתהליך השיקום שלאחר המלחמה בקיץ 2014, ובנוסף כשל בגיבוש הסכמות לעריכת בחירות חדשות לנשיאות ולהכנת חקיקה חדשה – כל אלה הובילו ביוני 2015 להתפרקות ממשלת האחדות. אתגרים פוליטיים בלתי פתירים בשילוב הקושי הפיננסי החמור שחמאס ניצב בפניו יצרו מאז מצב של משבר מתמשך מבחינת יכולתה של ממשלת חמאס לשלוט ביעילות ברצועה.

מבט לעתיד

אם לא תיכון ממשלת אחדות יציבה ויושג פיוס פוליטי אמיתי בין פת"ח לחמאס, יישאר חמאס השליט האפקטיבי בעזה. עם זאת, נוכח ריבוי האילוצים הפוליטיים והכלכליים הפועלים על הארגון, הוא צפוי להמשיך להיאבק על מקומו ולהגביר על הלחץ בשורותיו וברצועה בכלל. התוצאה עלולה להיות התרחיש הגרוע ביותר: ברצועה לא תהיה ממשלה יציבה או יעילה, ובה בעת לא יהיה גורם שיאתגר את שליטת חמאס. במצב זה נותרת ממשלת חמאס גם חזקה וגם במשבר, וזאת במקביל לכך שהזירה המדינית הפלסטינית מפוצלת. מצב מבשר רעות זה יגביר את הסיכוי לעימות צבאי נוסף בין חמאס לישראל, יצמצם את האפשרות לקדם הסכם מדיני כולל בין ישראל

לפלסטינים, ימשיך ויחריף את המשבר ההומניטרי ברצועה ולא יאפשר לפת"ח את האזור ולשקמו. זאת ועוד, בתנאים אלה יפחתו עוד סיכויי חמאס לזכות בהכרה פוליטית, מבית ומחוץ, כחלק בלתי נפרד מהמערכת הפוליטית הפלסטינית.

עד כמה סבירה אפשרות הפיוס בין פת"ח לחמאס? שתי המפלגות היריבות לא ביטלו רשמית או פומבית את הסכם הפיוס שגובש ביניהן ב־2014, ובתחילת 2017 התחדש הדיאלוג ביניהן. בהחלט ייתכן שסבב שיחות זה הונע על ידי החולשה ההדדית של שני הצדדים: במקרה של פת"ח בשל הקיפאון הפוליטי המתמשך והירידה בפופולריות, ובמקרה של חמאס – בגלל המשבר הפיננסי הקשה והיעדר חלופות.

שאלת הלגיטימיות היא סוגיה מרכזית: בשנים האחרונות נהגו חמאס ופת"ח להסתמך על רעיון הפיוס והאחדות הלאומית כדי להצית מחדש את הפופולריות שלהם כל אימת שעלה חשש לשלטונם, וכאשר כל צד מפנה אצבע מאשימה ליריבו כאחראי להרס הסיכויים לאיחוד העם הפלסטיני. ולמרות זאת, באוקטובר 2017, בחסות מצרית (ולחץ מצד קהיר), הסכימו שתי המפלגות לתיאום ולשיתוף אדמיניסטרטיבי ברצועה. כמו בשני הניסיונות הקודמים להגיע לפיוס פוליטי, הצדדים נדחפו לטשטש לפחות חלק מהפערים ביניהם בשם שאיפתם לשמר ולהרחיב את בסיס הלגיטימציה שלהם – מטרה שהשגתה על ידי צד אחד תוגשם בהכרח על חשבון המעמד והלגיטימציה של הצד השני. הניסיונות הקודמים כשלו משום ששני הצדדים סירבו לקבל את התנאים המוקדמים לשיתוף פעולה שהעמיד הצד שכנגד. אלא שהפעם המשבר ההומניטרי ברצועה, בנוסף על התחושה העמוקה של חוסר תקווה בקרב האוכלוסייה המקומית והלחצים הכלכליים הגוברים על הרצועה שהפעילו הרשות הפלסטינית מזה וקהיר מזה, לא הותירו לחמאס ברירה. הוא הסכים לחלק מהדרישות שהוצגו לו בתמורה למהלכים שמצופה כי יבלמו, ולו זמנית, את ההידרדרות המוחשית של רצועת עזה לכאוס ואף להתקוממות עממית. אף שחמאס דחה כל אזכור לפירוק כוחו הצבאי, הרשות הפלסטינית ניצלה את חולשתו והסכימה לקבל על עצמה את האחריות לניהול האזרחי של הרצועה ולהסיר סנקציות שהטילה על האזור, בתקווה שכך תוכל, בהמשך הדרך, להחזיר לידיה שליטה מלאה על הרצועה.

מוקדם להעריך את האפקטיביות של מהלך זה, שעל בסיסו הוקמה ממשלת הסכמה פלסטינית, שכן אין פירושו שחמאס ופת"ח/הרשות הפלסטינית יוכלו להתגבר על הפערים המהותיים ביניהם ועל ליבת הקרע: המחלוקות האידאולוגיות, האסטרטגיות והפוליטיות בין הצדדים נותרו עמוקות וקשות לגישור. עם זאת, נראה כי מעורבותה של הרשות הפלסטינית בעניינים האזרחיים השוטפים של רצועת עזה היא הזדמנות לקדם פרויקטים של שיקום, ולו בזכות ההקלה בהעברת משאבים כספיים וסחורות לאזור שמעורבותה תאפשר.

האם תוכל ישראל להתגבר על הנטייה המושרשת במדיניותה להטיל הגבלות על חמאס במאמץ להחליש את הארגון? האם תוכל לחדול מהתנגדות לכל ניסיון של פת"ח וחמאס (גם אם נעשה בלב חצוי) להגיע לשיתוף פעולה מוסדי? באמצעות עידוד האחדות הלאומית הפלסטינית ונטישת מדיניות התומכת בפילוג בין הצדדים תוכל ישראל להשיג שתי מטרות המשולבות זו בזו: סיוע לעלייתו של שותף פלסטיני לגיטימי, ועם הזמן סיוע לשיקום התשתית האזרחית ברצועה, וכך להפחית את הפוטנציאל לסבבי לחימה חוזרים ונשנים בינה לבין חמאס. יש לראות בממשלת אחדות חמאס-פתח אפקטיבית ברצועה לא רק אמצעי לשיפור מצבם של תושבי עזה, אלא גם אמצעי לעידוד נטיות מתונות בקרבם ובשורות הנהגתם, וכתוצאה מכך, בזירה הפלסטינית כולה.

הערות

- 1 Saud Abu Ramadan, " Hamas Makes Major Election Gains," *UPI*, January 28, 2005, http://www.upi.com/Business_News/Security-Industry/2005/01/28/Hamas-makes-major-election-gains/UPI-89831106924043/
- 2 The Election Guide, <http://www.electionguide.org/elections/id/1433/>
- 3 הקורטט מורכב מארצות הברית, האיחוד האירופי, רוסיה והאו"ם.
"Leading Palestinian Hamas figure discusses post-election strategy," BBC Monitoring Middle East, February 3, 2006; "Hamas Intends to Form National Coalition Cabinet," Xinhua General News Service, February 13, 2006, http://english.peopledaily.com.cn/200602/13/eng20060213_242106.html
- 4 "Hamas Leaders Meet Palestinian President, to Form Government," BBC Monitoring Middle East, February 20, 2006; "Hamas Unveils Its Cabinet," *Economist.com*, March 20, 2006, <http://www.economist.com/node/5650433>
- 5 לאחר שהוקמה ממשלת חמאס, ישראל וממשלות מערביות החרימו אותה במאמץ להפעיל לחץ עליה לקבל על עצמה את תנאי הקורטט (שכללו הכרה בישראל; הכרה בהסכמים הקודמים שחתם אש"ף וויתור על התנגדות אלימה), או לחלופין, כדי להחליש את הממשלה ואפילו למוטטה.
- 6 Beverly Milton-Edwards, "Prepared for Power: Hamas, Governance and Conflict," *Civil Wars* 7, no. 4 (2006), pp. 311-329, <http://dx.doi.org/10.1080/13698280600682940>
- 7 Are Hovdenak, "The Public Services under Hamas in Gaza: Islamic Revolution or Crisis Management," *Peace Research Institute Oslo (PRIO)*, 2010, pp. 12-13.
- 8 שם, עמ' 15.
- 9 International Crisis Group, "Ruling Palestine I: Gaza under Hamas," *Middle East Report*, No.73, March 19, 2008, p. 3.
- 10 שם, עמ' 14.
- 11 שם, עמ' 9-11.
- 12 Yezid Sayigh, "Policing the People, Building the State: Authoritarian Transformation in the West Bank and Gaza," *Carnegie Endowment for International Peace, Middle East Papers*, February 2011, pp. 6, 16-17.
- 13 Sayigh, "Policing the People, Building the State," p. 12.
- 14 שם, עמ' 16.
- 14 Yezid Sayigh, "We Serve the People. Hamas Policing in Gaza," *Crown Paper* 5, Crown

- Center For Middle East Studies, 2011, p. 8; "Funding government proving tough: Hamas," *al-Sharq al-Awsat*, December 24, 2010.
- Yezid Sayigh, "Hamas Rule in Gaza: Three Years On," Middle East Brief 41, Crown Center 15
for Middle East Studies, March 2010, p. 5, <https://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/meb41.html>; International Crisis Group, "Ruling Palestine I: Gaza Under Hamas," p. 14; United Nations Relief and Works Agency (UNRWA), <http://www.unrwa.org/etemplate.php?id=64>
- Eyal Pascovich, "Social-Civilian Apparatuses of Hamas, Hizballah, and Other Activist Islamic 16
Organizations," *Digest of Middle East Studies* 21, no. 1 (2012), pp. 135.
- Beverly Milton-Edwards, "The Ascendance of Political Islam: Hamas and the Consolidation 17
in the Gaza Strip"; Sara Roy, "Hamas and Civil Society in Gaza. Engaging the Islamist Social Sector," pp. 214-18, <https://press.princeton.edu/titles/9423.html>
- Mohammed Mohsin, "1,200 Tunnels Operating between Egypt and the Gaza Strip - Sinai 18
tribal leader," *a-Sharq al-Awsat*, November 12, 2012.
- "Round Two in Gaza," International Crisis Group, September 11, 2008, <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/eastern-mediterranean/israelpalestine/round-two-gaza> 19
- Nicolas Pelham, "Dairy: How to Get by in Gaza," *London Review of Books*, October 22, 20
2009, <http://www.lrb.co.uk/v31/n20/nicolas-pelham/diary> 21
- שם.
- Ibrahim Barzak and Mohammed Daraghme, "Egypt Imposes toughest Gaza Restrictions in 22
Years," *USA Today*, July 24, 2013, <https://www.usatoday.com/story/news/world/2013/07/24/egypt-toughens-gaza-restrictions/2584275/>
- 23 היה זה ניסיון נוסף להגיע להבנות אסטרטגיות בין פת"ח לחמאס, בסדרת המאמצים שנעשו לאורך השנים, אך ללא הצלחה. הניסיון המשמעותי הראשון התבצע ב-2006, לפני הבחירות הכלליות ברשות הפלסטינית, כאשר שני המחנות היריבים היו מעוניינים בעריכתו..